



Dienst Justitiële Inrichtingen  
*Ministerie van Justitie en Veiligheid*

# Doorwerking psychopathologie in terroristische misdrijven

Daphne Alberda | Nils Duits | Maaïke Kempes

Deze reeks omvat rapporten van onderzoeken die door het bureau Wetenschap en Opleidingen van het NIFP is verricht. Opname in de reeks betekent niet dat de inhoud van de rapporten het standpunt van het NIFP weergeeft.

Contactpersoon: Maaïke Kempes

E-mail: [m.kempes@dji.minjus.nl](mailto:m.kempes@dji.minjus.nl)

Onderzoek uitgevoerd met subsidie van het ministerie van Veiligheid en Justitie

Alle rapporten van het bureau Wetenschap en Opleidingen zijn gratis te downloaden van [nifp.nl](http://nifp.nl)

# Inhoud

Samenvatting.....	2
1. Inleiding.....	3
1.1 Context van het pro Justitia onderzoek.....	4
1.2 Onderzoeksvragen.....	5
2. Methode.....	7
2.1 onderzoekspopulatie.....	7
2.2 Materiaal.....	7
2.3 Procedure.....	8
2.4 Codering.....	9
3. Resultaten.....	11
3.1 Onderzoeksvraag 1.....	11
3.2 Onderzoeksvraag 2.....	12
3.3 Onderzoeksvraag 3.....	13
3.4 Onderzoeksvraag 4.....	14
4. Conclusie.....	17
5. Discussie.....	18
Referenties.....	21

## Samenvatting

Kennis over de risicofactoren van terrorismeplegers is van belang om aanslagen te voorkomen en te komen tot betere risicopreventie en risicomanagement. Een van de mogelijke risicofactoren is de aanwezigheid van psychopathologie. Tot nu toe ontbreekt het echter aan gedegen, empirisch onderzoek naar de mogelijke rol van psychopathologie bij het terroristisch handelen. Eerder NIFP-onderzoek liet zien dat er bij een populatie van terrorismeplegers die onder de aandacht kwamen van het NIFP vaak sprake was van psychopathologie. In dit onderzoek is aan de hand van pro Justitia rapporten van deskundigen nader onderzocht op welke manier de aanwezige psychopathologie heeft doorgewerkt in het ten laste gelegde terroristische misdrijf. Uit de resultaten blijkt dat bij ruim de helft van de onderzoeksgroep, bestaande uit 26 terrorismeplegers met een diagnose, de deskundige een duidelijke link legt met het terroristische misdrijf of de aanloop daartoe, en dit verband ook verder toelicht aan de hand van onderliggende mechanismen. Door deze mechanismen, inclusief samenhangende contextuele factoren, te betrekken kan het terroristisch handelen beter worden begrepen. De beschrijving van de symptomatologie kan aangrijpingspunten bieden voor zowel de risico-inschatting als het risicomanagement van terrorisme. Voor de praktijk en beleid geldt daarom de aanbeveling om psychische stoornissen en psychische problematiek te betrekken in risicoanalyse en risicomanagement van terrorismeplegers.

# 1. Inleiding

In Europa zijn de laatste jaren veel terroristische aanslagen gepleegd en ook voorkomen. Veel gedetineerde terroristen komen op vrije voeten de komende jaren. Er komen personen die deelnamen aan terroristische activiteiten in Irak en Syrië terug naar Europa. Daarbij zijn er veel “homegrown” terroristen. Om te weten hoe terroristische aanslagen te voorkomen zijn en hoe men kan komen tot betere risicopreventie en risicomanagement is empirisch onderzoek nodig naar de kenmerken van Europese terroristen en de risicofactoren voor terrorisme. Dat geldt ook voor onderzoek naar de psychopathologische kenmerken van terroristen als mogelijke reden voor hun handelen. In dit rapport gaan we daarom in op de aanwezigheid van psychopathologie bij Nederlandse verdachten en veroordeelden van terroristische daden en hoe dat van invloed is op hun delict (‘doorwerking’).

Er zijn veel theorieën die de onderliggende oorzaken van radicalisering en terrorisme beschrijven zonder empirische onderbouwing (Sageman, 2014), hoewel dat langzaam verbetert (Schoorman, 2018). Er is weinig bekend over de rol van psychopathologie bij plegers van terroristische misdrijven. In de afgelopen vijftig jaar dacht men daar wisselend over; iedereen zou een psychopaat zijn of iedereen is psychologisch stabiel. Deze dichotomie in overwegingen en bevindingen komt door slecht onderbouwde wetenschap. Daarom dient de relatie tussen terrorisme en psychopathologie beter onderzocht te worden (Gill & Corner, 2017). De enkele onderzoeken die wel enig voorzichtig, empirisch bewijs hebben opgeleverd, veronderstellen dat er bij eenlingen of ‘lone actors’ meer sprake zou zijn van bepaalde psychische stoornissen (Corner & Gill, 2015; Gill et al., 2014; Gill & Corner, 2017). Een Nederlands onderzoek onder Jihadisten, dat recent is uitgebreid (Weenink, 2015, 2019), vermeldt op basis van onderzoek van politiegegevens dat bij 15% van de Jihadisten er een mogelijke en bij 13% van de Jihadisten er een duidelijke psychische stoornis aanwezig is. Omdat in alle onderzoeken onduidelijk blijft wat de relatie is met het gepleegde delict, vraagt dit om een verdiepende studie.

Onderzoek naar psychopathologische kenmerken van plegers van terroristische misdrijven wordt belemmerd doordat deze tot nu toe niet gebaseerd zijn op psychiatrische en psychologische diagnostiek en ze vaak methodologische beperkingen hebben, zoals het ontbreken van een controlegroep. Bovendien is het niet alleen interessant om te weten of er sprake is van psychopathologie, maar vooral of dit bepalend is geweest voor het terroristische misdrijf. Hoewel er aannames zijn dat psychopathologie alleen in combinatie met persoonlijke en contextuele factoren een relatie kan hebben met een terroristisch misdrijf (Corner et al., 2018), ontbreekt gedegen onderzoek op dit gebied.

Dit onderzoeksrapport is een uitwerking van een eerder onderzoek naar 58 personen die verdacht werden van een terroristisch misdrijf en waarvan een forensisch onderzoek naar de geestesvermogens aanwezig was (Alberda, Duits & Kempes, 2019). Uit dit onderzoek bleek dat een groot deel van de

Nederlandse populatie van verdachten en veroordeelden van terroristische misdrijven psychische problematiek heeft, waarbij het merendeel kampte met beïnvloedbaarheid en identiteitsproblemen. Bijzonder was dat dit zowel bij 'lone actors' als bij personen die in een groep terroristische misdrijven pleegden het geval was. Ook bleek dat als er een psychische stoornis of psychische problematiek werd vastgesteld dit, volgens de onderzoekende psychiater of psycholoog, vaak een verband had met het terroristisch handelen. In voorliggend onderzoek wordt bij een sub-selectie van deze personen, bij wie stoornissen en/of onderliggende trekken of symptomen zijn vastgesteld, preciezer nagegaan hoe het is gesteld met het verband tussen psychopathologie en terroristisch handelen.

### 1.1 Context van het pro Justitia onderzoek

Een rechter of officier van justitie kan een geregistreerde forensisch psychiater of psycholoog verzoeken om een verdachte te onderzoeken ('onderzoek pro Justitia') om uitsluitsel te geven of en zo ja in hoeverre een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens van invloed is geweest op het handelen van de persoon, wat de kans is op criminele recidive en hoe, eventueel via hulpverlening binnen een (verplichtend) juridisch kader, recidive kan worden voorkomen. Die eventuele doorwerking van psychopathologie op het handelen komt tot uiting in het advies over toerekenen. Tegenwoordig wordt gevraagd of iemand lijdt aan een psychische stoornis, verstandelijke handicap en/of psychogeriatrische aandoening en zo ja, hoe dat in diagnostische zin te omschrijven is. De belangrijke vraag over de kans op recidive en hoe dat eventueel samenhangt met de aanwezige stoornis dient beantwoord te worden met een gestandaardiseerde risicoanalyse. Voor gewelddadig extremisme is dat de VERA-2R (Pressman e.a., 2018). Alleen getrainde personen kunnen onderzoek doen naar personen die verdacht worden van terroristische misdrijven.

Bij het onderzoek pro Justitia moet het bij de forensische beschouwing gaan over het verband tussen de eventuele differentiële diagnostische aspecten en de tenlastegelegde delicten. Bij de diagnose gaat het om duidelijkheid over iemands psychopathologie, oftewel het cognitieve, affectieve of executieve disfunctioneren. Hierbij wordt vanuit het biopsychosociale model breed gekeken naar de persoon van verdachte, naar hoe deze persoon zich gedraagt, of misdraagt, in bepaalde omstandigheden in het verleden en bij het ten laste gelegde. Dit maakt de pro Justitia rapportage geschikt om te onderzoeken of en zo ja hoe eventuele aanwezige psychopathologie bij verdachten heeft doorwerkt in het plegen van een terroristisch delict.

Tussen 2012 en 2018 zijn er in Nederland 225 personen gearresteerd vanwege verdenking van het plegen van een terroristisch misdrijf. Hiervan zijn 153 personen uiteindelijk veroordeeld (European Union, 2019). Van deze 225 personen is bij iets minder dan de helft een pro Justitia rapportage aangevraagd door het openbaar ministerie. Omdat in het onderzoek pro Justitia gedegen wordt

nagegaan wat de mogelijke rol is van psychopathologie bij de tenlastegelegde terroristische misdrijven maakt dit onderzoek gebruik van de vergaarde pro Justitia rapportages uit deze periode.

## 1.2 Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvragen zullen in dit rapport beantwoord worden:

1. Welke psychopathologie is aanwezig ten tijde van het plegen van de ten laste gelegde terroristische misdrijven?
2. Bij welk percentage van de onderzoeksgroep komt meer psychopathologie voor ofwel twee of meer DSM-classificaties? En welke DSM-classificaties komen vaker samen voor?
3. Wat is de invloed van psychopathologie op de ten laste gelegde terroristische misdrijven of in de aanloop daartoe?
4. Hoe wordt deze invloed op de ten laste gelegde terroristische misdrijven of de aanloop daar naartoe beschreven?

## 2. Methode

### 2.1 onderzoekspopulatie

Tussen 2012 en 2018 is er voor 69 Nederlandse personen die verdacht worden van of veroordeeld zijn voor een terroristisch misdrijf een pro Justitia rapportage opgemaakt waarvan er 58 beschikbaar zijn<sup>1</sup> (Alberda, Duits, Kempes, 2019). 26 personen hiervan hebben meegewerkt aan het onderzoek pro Justitia. Hierdoor kon de rapporteur bij deze groep goed nagaan of en zo ja welke ziekelijke stoornis en/of gebrekkige ontwikkeling van geestvermogens aanwezig was ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde. Deze 26 personen vormen de onderzoeksgroep in dit rapport. Van deze groep zijn 20 personen vervolgd en veroordeeld, 6 personen zijn nog verdachte.

De onderzoeksgroep bestaat voor 81% uit mannelijke en voor 19% uit vrouwelijke personen. De gemiddelde leeftijd is 25 jaar, waarbij de jongste persoon 15 jaar oud is en de oudste 46 jaar. Van twee personen waren respectievelijk twee en drie pro Justitia onderzoeken voorhanden. Deze bevatten nieuwe ten laste gelegde feit(en). Hiervan zijn respectievelijk een en twee pro Justitia rapportages meegenomen, waarin psychopathologie was vastgesteld ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde. Zodoende zijn er in totaal 27 pro Justitia rapportages geïncorporeerd in deze studie.

Van de 26 personen, waren er 21 (81%) betrokken bij een jihadistisch misdrijf, dat wil zeggen zaken die verband houden met IS of dergelijk gedachtegoed. Bij ruim de helft van de onderzoeksgroep betrof het verschaffen van middelen/inlichtingen voor een terroristisch delict en/of het deelnemen aan een terroristische organisatie. Bij negen personen (33%) betrof het voorbereidingshandelingen voor het uitreizen naar strijdgebied. Zeven personen zijn uitgereisd of hebben een poging daartoe gedaan. Andere voorkomende terroristische misdrijven zijn: voorbereiden aanslag op persoon of gebouw (N=7), bedreiging met terroristisch delict (N=5), bezit illegaal materiaal (N=5), financieren, trainen, opruiing, brandstichting (allen N=3), en rekrutering (N=1).

### 2.2 Materiaal

Voor dit dossieronderzoek is gebruik gemaakt van informatie over psychopathologie afkomstig uit pro Justitia rapportages. In deze pro Justitia rapportages stellen psychiaters en/of psychologen (onder andere) vast of er bij een verdachte sprake is van psychopathologie, en zo ja, of deze verband houdt met de ten laste gelegde feiten. In dit dossieronderzoek komen vier soorten rapportagevarianten voor: monodisciplinair onderzoek door een psycholoog, multidisciplinair onderzoek door een psycholoog en

---

<sup>1</sup> Van een deel van de terrorisme verdachten is geen pro Justitia rapportage aangevraagd. Dit betreft naar verwachting de relatief lichtere terrorisme zaken. 11 pro Justitia rapportages waren ten tijde van dit onderzoek niet voorhanden.



psychiater, triple onderzoek door een psycholoog, psychiater en milieurapporteur, en dubbelonderzoek door een psycholoog en milieurapporteur.

### 2.3 Procedure

De pro Justitia rapportages zijn onderzocht op de psychopathologie die door de rapporteur(s) is/zijn vastgesteld bij de door hen onderzochte personen ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde (vraag 1). Met psychopathologie wordt in dit rapport zowel de psychische stoornis (vastgesteld via DSM-classificatie) als de psychische problematiek bedoeld. Van psychische problematiek is sprake wanneer er wel trekken of symptomen van een psychische stoornis aanwezig zijn, maar in een onvoldoende mate om een psychische stoornis vast te stellen. Zowel de psychische stoornis als de psychische problematiek wordt in dit rapport benoemd als deze bij minimaal 10% van de onderzoekspopulatie voorkwam. Hypothetische diagnoses zijn daarbij tevens meegenomen. Er is onderzocht welke van deze ziekelijke stoornissen en/of gebrekkige ontwikkelingen van de geestvermogens vaker samen voorkwamen (vraag 2). Daarnaast is in de pro Justitia rapportages per vastgestelde psychopathologie nagegaan of deze volgens de rapporteur(s) de gedragskeuzes en gedragingen van de verdachte ten tijde van het ten laste gelegde of in de aanloop daartoe heeft/hebben beïnvloed (vraag 3). Vervolgens is onderzocht hoe deze beïnvloeding in het delict heeft plaatsgevonden volgens de rapporteur(s) (vraag 4). Bij vraag 3 en 4 wordt de door de rapporteur beschreven invloed meegenomen, ook indien deze hypothetisch van aard was.

Ondanks dat in dit onderzoek wordt gerapporteerd over de psychopathologie van een subgroep uit het eerdere onderzoek, zijn er enkele verschillen. In tegenstelling tot het eerdere NIFP-onderzoek naar psychopathologie onder terrorismeplegers (Alberda, Duits, Kempes, 2019) zijn stoornissen en onderliggende symptomen niet gescoord indien deze *na* het plegen van het delict zijn ontstaan. Waar in het eerdere onderzoek vooral werd gekeken welk type stoornis inclusief onderliggende trekken en/of symptomen aanwezig waren, is in dit onderzoek onderzocht wat de rol was van de onderliggende trekken en/of symptomen bij het terroristisch misdrijf. Ten slotte is voor dit onderzoek slechts dat deel van de pro Justitia rapportages gebruikt waarin psychopathologie in verband wordt gebracht met het ten laste gelegde misdrijf. Het eventuele verband tussen psychopathologie en het terroristische misdrijf of de aanloop daartoe komt in de pro Justitia rapportage aan bod in de forensische beschouwing.

Aangezien een psychische stoornis uit verschillende onderliggende symptomen (criteria) bestaat, is de veronderstelling dat deze alleen, ofwel in combinatie, in verband gebracht kunnen worden met het terroristische misdrijf. Door niet alleen naar de psychische stoornis maar ook naar de afzonderlijke symptomen (binnen de psychische stoornis) te kijken, is het mogelijk om de doorwerking vanuit deze

symptomen te bestuderen. Immers kan het in sommige gevallen voorkomen dat er wel symptomen aanwezig zijn, echter in een onvoldoende mate om van een psychische stoornis te spreken. Wanneer men enkel naar psychische stoornissen zou kijken, blijven de aanwezige onderliggende symptomen onderbelicht terwijl er vanuit deze symptomen wel degelijk een doorwerking kan uitgaan op het delict of de aanloop daartoe. Dit is van belang in de (forensisch) diagnostische praktijk van het pro Justitia onderzoek, gegeven de moeilijke afgrenzing van psychische stoornissen en het voorkomen van psychische kenmerken of problematiek (Schultze-Lutter et al., 2018). Dit belang wordt ook onderkend in het terrorisme onderzoek naar psychopathologie (Gøtzsche-Astrup & Lindekilde, 2019).

## 2.4 Codering

Om beschreven verband(en) op een zo gestandaardiseerd mogelijke wijze in kaart te brengen, heeft de onderzoeker (SR), en tevens pro Justitia rapporteur, de letterlijke teksten in het hoofdstuk 'forensische beschouwing' gecodeerd naar de ziektesymptomen zoals deze in de Statistical Manual of Mental Disorders 5<sup>e</sup> versie (DSM-5)<sup>2</sup> vermeld staan. Ondanks dat psychische stoornissen over het algemeen duidelijk vermeld worden in de pro Justitia rapportages, worden onderliggende trekken en symptomen niet altijd op dezelfde manier omschreven. Zo vermeldt de rapporteur bijvoorbeeld een stoornis met daarbij een beschrijving van de onderliggende psychische problematiek, terwijl het bijbehorende criterium uit het handboek DSM-5 classificatie niet wordt vermeld. De door rapporteur(s) beschrijvende tekst over de aanwezige psychopathologie werd gebruikt om afzonderlijke DSM-criteria te scoren. In gevallen waarin de tekst van de rapporteur(s) niet duidelijk te relateren was aan, of te onderscheiden was tussen, diagnose(s) van psychische stoornissen, heeft de onderzoeker deze zoveel als mogelijk naar eigen oordeel gecategoriseerd onder de meest passende, en nog altijd door de rapporteur zelf vastgestelde, diagnose(s) van psychische stoornissen<sup>3</sup>. Een tweede onderzoeker (DA) heeft op dezelfde wijze deze scoring bij alle rapportages onafhankelijk uitgevoerd. Eventuele verschillen tussen beide onderzoekers zijn besproken en hebben in de meeste gevallen geleid tot overeenstemming. Bij blijvende verschillen zijn deze voorgelegd aan een derde onderzoeker (ND), forensisch psychiater en ervaren pro Justitia rapporteur en senior onderzoeker van het NIFP, wiens oordeel bepalend is geweest. Indien een verdachte vaker pro Justitia is onderzocht, zijn de pro Justitia rapportages, waarin psychopathologie aanwezig ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde is vastgesteld, meegenomen.

---

<sup>2</sup> Dit is het diagnostisch en statistisch handboek van psychische stoornissen, in de nieuwste, 5e versie.

<sup>3</sup> In dit onderzoek zijn niet alleen DSM-classificaties, zoals opgesteld in de assen-classificatie, meegenomen, maar ook alle trekken en symptomen welke niet zijn opgenomen in de assen-classificatie. Dit om een zo volledig mogelijk beeld te geven van alle aanwezige psychopathologie.

In het algemeen wordt verondersteld dat psychopathologie, indien vastgesteld, niet, deels of volledig hoeft te hebben doorgewerkt in het delict of de aanloop daartoe. De relatie met het ten laste gelegde delict is in de rapportages op verschillende wijze gerapporteerd. Voorwaarde om het mechanisme van 'doorwerking' te scoren is dat volgens de rapporteur sprake moet zijn geweest van (enige) doorwerking. Hierbij werd de doorwerking zowel gescoord als er een direct verband werd genoemd met het ten laste gelegde, maar ook indien er een indirect verband werd genoemd tussen de diagnose en het delict als onderdeel bijdragend aan het proces in aanloop naar het delict. Hierbij kan het bijvoorbeeld gaan om een persoon die vanwege psychische problematiek vatbaar is voor radicaliserende overtuigingen. Om tot een eenduidig scoringsprincipe te komen hebben de NIFP-onderzoekers de volgende indeling gemaakt om het verband in kaart te brengen:

*Geen verband:* de rapporteur heeft de psychopathologie benoemd, maar beschrijft dat deze niet in het delict heeft doorgewerkt.

*Onduidelijkheid over bestaan verband:* de rapporteur heeft de psychopathologie benoemd, maar de eventuele doorwerking in het delict blijft onduidelijk (ofwel niet benoemd, ofwel rapporteur beschrijft dat dit onduidelijk is gebleven, ofwel dit verband is onduidelijk gebleven voor de onderzoekers).

*Onduidelijkheid over aard verband:* de rapporteur benoemd dat er een verband is tussen de psychopathologie en het delict, maar het mechanisme blijft onduidelijk.

*Duidelijkheid over aard verband:* de rapporteur benoemd dat er een verband is tussen de psychopathologie en het delict met duidelijkheid via welke specifieke criteria of mechanisme.

In dit dossieronderzoek worden de bevindingen van de rapporteur(s) als uitgangspunt genomen. Dit betekent dat de onderzoekers zelf geen uitspraken hebben gedaan over psychische stoornissen. Echter, wanneer het verband tussen diagnose en delict niet direct beschreven was door de rapporteur, maar vanuit diagnostische blik van de onderzoekers wel logischerwijs heeft bijgedragen aan het delict of aanloop ernaartoe, werd deze wel geïnccludeerd. Bij meningsverschillen tussen de rapporterende psycholoog en psychiater, in dubbelrapportages, is het oordeel van diegene meegenomen die een psychische stoornis wél heeft vastgesteld of een invloed hieruit op het delict wél heeft beschreven.

### 3. Resultaten

#### 3.1 Onderzoeksvraag 1

**Welke psychopathologie is aanwezig ten tijde van het plegen van de ten laste gelegde terroristische misdrijven?** De drie meest voorkomende, ten tijde van het delict aanwezige psychische stoornissen zijn autismespectrumstoornis (26%), stoornis in het gebruik van cannabis (26%) en verstandelijke beperking (26%). Een overzicht van de aanwezige psychische stoornissen ten tijde van het delict staat weergegeven in tabel 1a. Hierbij is een ondergrens van 10% aangehouden.

Tabel 1a. Prevalentie psychische stoornissen

DSM-classificaties*	N	%
Autismespectrumstoornis	7	26
Verstandelijke beperking	7	26
Stoornis in gebruik van cannabis	7	26
Borderline persoonlijkheidstrekken of –stoornis	4	15
Vermijdende persoonlijkheidstrekken of –stoornis	4	15
Antisociale persoonlijkheidstrekken	4	15
Posttraumatische stressstoornis	4	15
Schizofreniespectrumstoornis	3	11
Stoornis in gebruik van alcohol	3	11
Narcistische persoonlijkheidstrekken of –stoornis	3	11
Histrionische persoonlijkheidstrekken of -stoornis	3	11
<b>Totaal</b>	<b>27</b>	<b>100</b>

\* Personen kunnen meerdere diagnoses hebben. De N van het totale aantal diagnoses is daardoor hoger dan de totale N van het aantal personen.

Naast de psychische stoornissen is ook gekeken naar psychische problematiek, zoals deze ook in de factsheet (Alberda, Duits, Kempes, 2019) was weergegeven. De meest voorkomende zijn beïnvloedbaarheid (30%), identiteitsproblematiek (26%) en hechtingsproblematiek (26%). Slechts bij een persoon is sprake van gewetensproblematiek (tabel 1b).

Tabel 1b. Prevalentie psychische problematiek

Psychische problematiek*	N	%
Beïnvloedbaarheid	8	30
Identiteitsproblematiek	7	26
Hechtingsproblematiek	7	26
Impulsiviteit	3	11
Sociaal-emotionele ontwikkeling	3	11
<b>Totaal</b>	<b>27</b>	<b>100</b>

\* Eén persoon kan meerdere type psychische problematiek hebben. De N van het totale aantal stoornissen is daardoor hoger dan de totale N van het aantal personen

### 3.2 Onderzoeksvraag 2

**Bij welk percentage van de onderzoeksgroep komt meer psychopathologie voor (twee of meer DSM-classificaties)? En welke DSM-classificaties komen vaker samen voor?** Bij 15 van de 26 personen uit de onderzoeksgroep (58%) komen twee of meer psychische stoornissen voor ten tijde van het ten laste gelegde. Dit wordt ook wel comorbiditeit genoemd. Als we kijken naar de psychische stoornissen die het meest voorkomen in combinatie met andere psychische stoornissen dan zien we dat een verstandelijke beperking, een stoornis in het gebruik van cannabis en een autismespectrumstoornis het vaakst voorkomen in combinatie met andere stoornissen (tabel 2a).

Tabel 2a. Gelijktijdig voorkomen van meerdere psychische stoornissen

DSM-classificatie	Frequentie voorkomen met andere DSM-classificaties (s)
Verstandelijke beperking	7
Stoornis in gebruik van cannabis	6
Autismespectrumstoornis	5
Antisociale persoonlijkheidstrekken of –stoornis	4
Posttraumatische stressstoornis	4
Stoornis in gebruik van alcohol	3
Borderline persoonlijkheidstrekken of –stoornis	3
Narcistische persoonlijkheidstrekken of –stoornis	3
Histrionische persoonlijkheidstrekken of –stoornis	3
Vermijdende persoonlijkheidstrekken of –stoornis	3
Schizofreniespectrumstoornis	1

Indien voor de drie psychische stoornissen, die het vaakst met een andere psychische stoornis voorkomen, wordt ingezoomd op de combinaties die het meest voorkomen, dan zien we dat de combinatie verstandelijke beperking en autismespectrumstoornis, en de combinatie verstandelijke beperking en stoornis in het gebruik van cannabis het vaakst voorkomen (beiden vier keer) (tabel 2b).

Tabel 2b. Meest voorkomende combinaties van psychische stoornissen

DSM-diagnose	VP	ASS	CAN
Verstandelijke beperking (VP)	-	-	-
Autismespectrumstoornis (ASS)	4	-	-
Stoornis in gebruik van cannabis (CAN)	4	2	-
Stoornis in gebruik van alcohol	2	1	3
Posttraumatische stressstoornis	2	0	2
Antisociale persoonlijkheidstrekken of –stoornis	1	2	1
Borderline persoonlijkheidstrekken of –stoornis	1	2	1
Vermijdende persoonlijkheidstrekken of –stoornis	1	0	2
Histrionische persoonlijkheidstrekken of –stoornis	0	1	0

### 3.3 Onderzoeksvraag 3

**Wat is de invloed van psychopathologie op de ten laste gelegde terroristische misdrijven of in de aanloop daartoe?** In de onderzoeksgroep van 27 zaken en 26 personen waarbij psychopathologie is vastgesteld, is in totaal 71 keer een psychische stoornis vastgesteld. Dit betekent dat er per persoon gemiddeld twee à drie psychische stoornissen zijn vastgesteld. Van deze psychische stoornissen kan de rapporteur in ruim de helft van de gevallen een duidelijke link leggen met het terroristisch misdrijf of de aanloop daartoe, en deze link ook verder toelichten (tabel 3a). Bij 8% van de psychische stoornissen is er volgens de rapporteur wel een verband maar blijft het voor de rapporteur(s) of ons onduidelijk hoe dit verband precies gelegd wordt. Bij 21% van de psychische stoornissen blijft het voor de rapporteur(s) of ons onduidelijk of er een verband is met het delict of de aanloop daartoe. Bij 14% van de psychische stoornissen is er volgens de rapporteur(s) geen verband met het delict of de aanloop daartoe.

Tabel 3a. Verband psychische stoornis en terroristisch misdrijf

Verband	N	%
Duidelijkheid over aard verband	41	58
Onduidelijkheid over aard verband	6	8
Onduidelijkheid over bestaan verband	15	21
Geen verband	10	14
Aantal gerapporteerde psychische stoornissen	71	100

Het meest sterke verband met het delict wordt gezien bij de autismespectrumstoornis, verstandelijke beperking, borderlinepersoonlijkheidsstoornis of trekken hiervan, of schizofreniespectrumstoornis (tabel 3b). Bij alle verdachten met één van deze psychische stoornissen wordt geadviseerd de ten laste gelegde feit(en) (tenminste) in een verminderde mate toe te rekenen. Naast deze diagnoses wordt ook een gedeeltelijke doorwerking vanuit de psychische stoornis in het delict genoemd bij een stoornis in het gebruik van cannabis (bij 4 van de 7 verdachten), een antisociale persoonlijkheidsstoornis of trekken hiervan (bij 3 van de 4 verdachten), een posttraumatische stressstoornis (bij 2 van de 4 verdachten) en een stoornis in het gebruik van alcohol (bij 2 van de 3 verdachten).

Tabel 3b. Verband psychische stoornis en terroristische misdrijf

DSM-Classificatie	Geen verband	Onduidelijkheid bestaan verband	Onduidelijkheid aard verband	Duidelijkheid aard verband
Autismespectrumstoornis			1	6
Verstandelijke beperking		2	1	4
Borderline persoonlijkheidstrekkens of –stoornis				4
Schizofreniespectrumstoornis				3

Antisociale persoonlijkheidstrekken of –stoornis		1		3
Stoornis in gebruik van cannabis	1	2	1	3
Vermijdende persoonlijkheidstrekken of –stoornis	1			3
Posttraumatische stressstoornis	1	1		2
Stoornis in gebruik van alcohol	1			2
Narcistische persoonlijkheidstrekken of –stoornis		2		1
Histrionische persoonlijkheidstrekken of –stoornis		3		

Vergeleken met de psychische stoornissen wordt er bij een groter deel van de verdachten een verband gelegd tussen de aanwezigheid van psychische problematiek en de doorwerking hiervan in het delict of aanloop daartoe (resp. 58% versus 76%; tabel 3c).

Tabel 3c. Verband psychische problematiek en terroristisch misdrijf

Psychische problematiek	N	%
Duidelijkheid over aard verband	22	76
Onduidelijkheid over aard verband	1	3
Onduidelijkheid over bestaan verband	6	21
Geen verband	0	0
<b>Aantal gerapporteerde diagnoses</b>	<b>29</b>	<b>100</b>

Het meest sterke verband wordt gezien tussen delict en beïnvloedbaarheid, hechtings- en identiteitsproblematiek (tabel 3d).

Tabel 3d. Verband specifieke psychische problematiek en terroristisch misdrijf

Type Problematiek	Geen verband	Onduidelijkheid verband	Onduidelijkheid	Duidelijkheid
			aard verband	aard verband
Beïnvloedbaarheid		1		7
Hechtingsproblematiek		1	1	5
Identiteitsproblematiek		2		5
Sociaal-emotionele ontwikkeling				3
Impulsiviteit		1		2
Gewetensproblematiek		1		

### 3.4 Onderzoeksvraag 4

**Hoe wordt deze invloed op het ten laste gelegde terroristische misdrijf of de aanloop daar naartoe beschreven?** De meest genoemde invloeden vanuit een autismespectrumstoornis en een verstandelijke beperking zijn beïnvloedbaarheid (N = 2), onvoldoende probleemoplossende

vaardigheden (N = 2) en onvoldoende inzien van consequenties van eigen handelen (N = 2). Specifiek vanuit een autismespectrumstoornis worden (neiging tot) obsessies (N = 2) met agressieve inhoud (N = 3) en weinig remming bij onvoldoende empathie (N = 2) genoemd.

De invloeden vanuit een stoornis in het gebruik van cannabis op het delict, of de aanloop daartoe, worden bij 3 van de 6 personen met deze diagnose omschreven als volgt: kritiek- en oordeelsgestoord handelen vanuit een geïntoxiceerde toestand ten tijde van het delict (N = 1), verkeren in een vicieuze cirkel van passiviteit als gevolg van chronisch onder invloed zijn (N = 1), en verslechtering van manisch-psychotische toestand door gebruik (N = 1). Bij twee andere personen met deze diagnose wordt deze diagnose niet genoemd in de forensische beschouwing.

Wanneer er een borderlinepersoonlijkheidsstoornis of trekken hiervan is/zijn vastgesteld, worden de volgende invloeden vanuit deze op het delict of de aanloop daartoe beschreven: identiteitsproblemen en daaruit voortvloeiend op zoek gaan naar externe structuur als houvast (N = 4) en emotionele instabiliteit (N = 2).

Een vermijdende persoonlijkheidsstoornis wordt van invloed bevonden op het delict, of aanloop daartoe, via een negatief zelfbeeld (N = 2) en geremdheid in sociale interacties vanwege insufficiëntiegevoelens (N = 2). Bij één persoon werd deze stoornis niet van invloed bevonden op het delict, en werd er eerder een remmend effect verwacht.

De invloeden vanuit een antisociale persoonlijkheidsstoornis of trekken hiervan op het delict, of de aanloop daartoe, worden beschreven als impulsiviteit (N = 3) en gebrek aan empathie (N = 3).

De invloeden vanuit een posttraumatische stressstoornis op het delict of de aanloop daartoe worden bij 2 van de 4 personen beschreven. Bij één persoon worden invloeden genoemd vanuit het disproportioneel schuld leggen bij de ander door een vertekend beeld van de wereld en de ander, de aanwezigheid van een doodswens en een verstoord dag-nachtritme. Hierbij moet worden opgemerkt dat bij deze persoon ook een depressieve stoornis is vastgesteld waar de doodswens en het verstoorde dag-nachtritme ook bij passen. Bij de andere persoon worden invloeden genoemd vanuit het persoonlijk getuige zijn geweest (dan wel vernemen van) psychotraumatische gebeurtenis(sen) bij een naast familielid, herhaaldelijke of extreme blootstelling aan de afschuwwekkende details van de psychotraumatische gebeurtenis, vervreemding en prikkelbaar gedrag. Bij één persoon wordt de veronderstelde invloed op het delict niet apart van de tegelijkertijd aanwezige schizofreniespectrumstoornis beschreven. Bij de andere persoon wordt deze niet van invloed bevonden op het delict of de aanloop daartoe.

Bij personen met een schizofreniespectrumstoornis (N = 3) worden paranoïde wanen (N = 2) en djinn-waan (N = 1), akoestische, visuele en tactiele hallucinaties (N = 1) en gedesorganiseerde spraak (N = 1) als factoren van invloed, vanuit deze stoornis op het delict of aanloop daartoe, genoemd.



Vanuit een stoornis in het gebruik van alcohol worden als invloeden op het delict (kritiek- en oordeelsgestoord) handelen vanuit een geïntoxiceerde toestand ten tijde van het delict (N = 2) genoemd. Bij één persoon werd deze stoornis niet van invloed bevonden op het delict (N = 1).

De invloeden vanuit een narcistische persoonlijkheidsstoornis op het delict worden bij beide personen met deze stoornis (N = 2) niet omschreven in de forensische beschouwing. Dit betreft personen die het delict ontkennen. De invloeden vanuit een histrionische persoonlijkheidsstoornissen op het delict worden in geen enkel geval (N = 3) beschreven. Bij de personen met deze stoornis is één persoon ontkennende verdachte.

Over het verband tussen psychische problematiek en het delict of de aanloop daartoe spelen beïnvloedbaarheid, hechtings- en identiteitsproblematiek de grootste rol. Het relatief vaak voorkomen van deze bevindingen komt overeen met de eerdere resultaten weergegeven in de factsheet (Alberda, Duits, Kempes, 2019). Wel wordt een lagere prevalentie van deze psychische problematiek gezien in dit rapport. Een verklaring hiervoor is in dit rapport psychische problematiek alleen wordt genoemd wanneer deze door de rapporteur wordt beschreven in het kader van het ten laste gelegde of de aanloop daartoe.

## 4. Conclusie

Voor zover ons bekend is dit het eerste empirische onderzoek wereldwijd naar de vraag of psychische stoornissen inclusief de onderliggende trekken en symptomen hiervan in het terroristisch misdrijf doorwerken. In deze studie hebben we op basis van grondige psychiatrische en psychologische onderzoeksrapporten aangetoond dat als personen, die een terroristisch misdrijf begaan of daarvan verdacht worden, een psychische stoornis hebben dit vaak een autisme spectrum stoornis, verstandelijke beperking of stoornis in het gebruik van cannabis betreft. Daarbij valt ook op dat er in de meeste gevallen sprake is van comorbiditeit. Een nog belangrijker bevinding is dat in meer dan de helft van de gevallen wordt geconstateerd dat de psychische stoornis doorwerkt in het delict. Als ruimer wordt gekeken naar psychische problematiek, waarbij nog geen volledige psychische stoornis kan worden vastgesteld, kan worden geconcludeerd dat dit in meer dan driekwart van de gevallen doorwerkt in het terroristisch delict. Bij de aanwezigheid van een psychische stoornis en psychische problematiek blijken gestoord oordeelsvermogen, beïnvloedbaarheid, identiteitsproblematiek en hechtingsproblematiek belangrijke mechanismen die bijdragen aan het terroristisch delictgedrag.

Deze bevindingen laten zien dat de aanwezigheid van psychopathologie de factoren kan beïnvloeden die invloed hebben op het begaan van het terroristisch misdrijf. Het vaststellen van psychische stoornissen en psychische problematiek bij verdachten of veroordeelden is daarom ook van belang voor een goede risicoanalyse en risicomanagement. Bovendien kan het vaststellen van een psychische stoornis of psychische problematiek bij personen die als *at risk* worden beschouwd ook helpen in het risicomanagement van deze groep.

## 5. Discussie

Allereerst dient vermeld gestandaardiseerd wetenschappelijk onderzoek doen naar de doorwerking van psychopathologie op het terroristische handelen op basis van rapportages pro Justitia door 'de bril' van de pro Justitia onderzoeker niet eenvoudig is. Dit komt ten eerste doordat het voor de rapporteurs soms zelf niet duidelijk is welke psychische stoornissen en psychische problematiek mogelijk aan de orde zijn bij de onderzochte personen en hoe dat van invloed was op hun terroristisch handelen. En indien dat wel duidelijk is, kunnen rapporteurs die relatie op verschillende manieren beschrijven, en soms gebeurt dat op onnauwkeurige manier (Duits et al., 2012; Wettstein, 2005, 2010). Daarnaast gebruiken rapporteurs soms verschillende terminologie en begrippen voor psychopathologie. Ook wordt anders omgegaan met ontkenkende verdachten. Dat bemoeilijkt de standaardisatie. Bovenstaande problemen zijn zoveel mogelijk in consensus ondervangen.

Een tweede punt is de representativiteit van de bevindingen. Tussen 2012 en 2018 zijn in Nederland 225 personen gearresteerd vanwege verdenking van het plegen van een terroristisch misdrijf, van wie 153 zijn veroordeeld (European Union, 2019)<sup>4</sup>. Van deze 225 personen is bij 69 personen in die periode een rapportage pro Justitia opgemaakt via het NIFP. Een rapportage pro Justitia wordt in het algemeen bij zwaardere tenlastegelegde zaken aangevraagd. In veel gevallen wordt er geweigerd mee te werken, wat het lastig maakt voor de psychiater of psycholoog om voldoende informatie te vergaren. Eerder onderzoek (Alberda & Duits, 2019) liet desondanks zien dat bij het merendeel van de onderzochte personen psychopathologie aanwezig was. Dit komt ongeveer overeen met de schatting van prevalentie van problematiek in het onderzoek van Weenink (2019). In het voorliggende onderzoek ging het om 26 personen en 27 rapportages, waar voldoende informatie aanwezig was om nader te kunnen onderzoeken of er doorwerking van de stoornis in het delictgedrag was (Alberda & Duits, 2019). Dat betreft een selectie van ruim 38% van de zwaardere zaken waar een pro Justitia onderzoek is aangevraagd en ruim 17% van alle zaken waarin verdachten veroordeeld zijn (Alberda & Duits, 2019).

Hoewel de kleine aantallen binnen de huidige onderzoekspopulatie als een beperking wordt gezien, was het in deze studie mogelijk om de relatie tussen psychopathologie en het terroristisch handelen in de pro Justitia rapporten van deskundigen te bestuderen. Dat is nog niet eerder op deze manier gedaan, en levert belangrijke gegevens op. Bij een groot deel van de groep waar de doorwerking kon worden onderzocht, bleek sprake van een psychische stoornis en psychische problematiek zoals beïnvloedbaarheid en identiteitsproblemen. Verder werd er ook vaak een doorwerking in het delict geconstateerd. Wanneer een psychische stoornis werd vastgesteld, werd deze door rapporteurs in de meeste gevallen in verband gebracht met het delict of de aanloop daartoe, en werd geadviseerd de

---

<sup>4</sup> [www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report](http://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report)

ten laste gelegde feit(en) in verminderde mate toe te rekenen. Slechts in twee gevallen werd volledige doorwerking vastgesteld. Vermijdende persoonlijkheidsstoornis, posttraumatische stressstoornis en stoornis in middelengebruik vormden daarop een uitzondering: bij sommige onderzochten met deze stoornis vond(en) rapporteur(s) dat deze niet van invloed was op het delict of de aanloop daartoe. Deze bevindingen laten, in tegenstelling tot eerder onderzoek (Corner et al., 2016; Gill & Corner, 2017), zien dat psychopathologie niet alleen aanwezig is in deze groep die niet bestaat uit louter 'lone actors', maar dat die psychopathologie wel degelijk ook (ten dele) doorwerkt in het gepleegde delict.

Uit deze studie blijkt dat de psychische stoornissen en psychische problematiek van personen die verdacht worden van terroristische misdrijven (volgens psychiaters en psychologen) vaak doorwerken in het terroristisch handelen van deze personen. Dat leidt tot enkele aanbevelingen voor wetenschappelijk onderzoek, praktijk en beleid.

Een algemene aanbeveling is dat terroristisch handelen van verdachte of veroordeelde personen beter kan worden begrepen indien de bij hun aanwezige psychopathologie wordt meegewogen bij de risico-inschatting en het risicomanagement van de kans op (recidive van) terroristische misdrijven. Het kan daarvoor meer aangrijpingspunten opleveren. Voor de praktijk en het beleid geldt de aanbeveling om de VERA-2R eenduidiger te (laten) gebruiken en dat risicobevindingen goed worden beschreven in rapportages. Hier is door het NIFP een wetenschappelijk onderzoeksvoorstel voor geschreven. Voor de praktijk van de pro Justitia rapportage geldt de aanbeveling om eenduidiger eventuele relaties tussen psychopathologie en tenlastegelegde misdrijven te beschrijven. Dat kan via het NIFP nader onderzocht worden. Voor wetenschappelijk onderzoek naar terrorisme is het nodig niet alleen omschreven psychische stoornissen maar ook psychische symptomatologie te betrekken in onderzoek. Dat wordt uitgevoerd met de Europese Database van veroordeelde Terroristen (Alberda, Duits & Kempes, 2020).

Aangezien de huidige resultaten vanwege de lage aantallen met de nodige voorzichtigheid dienen te worden geïnterpreteerd, is het zaak om meer zaken even nauwkeurig te onderzoeken als hier is gedaan om nog relevantere uitspraken te kunnen doen. Voor de vergelijking met een controlegroep is het nodig om de doorwerking van psychopathologie op dezelfde manier na te gaan bij 'gewoon' gewelddadig handelen. Uit prevalentieonderzoek naar gewelddadig delinquent gedrag blijkt overigens wel duidelijk dat psychopathologie, inclusief psychische problematiek, een rol speelt bij gewelddadig handelen (Douglas et al., 2014; Heeramun et al., 2017; Ogilvie et al., 2014). Echter pas na vergelijkend onderzoek met een controlegroep kan meer inzicht worden verkregen in de psychopathologie welke niet alleen het risico op geweldsrecidive verhoogt maar meer specifiek het risico op terrorisme.



## Referenties

- Alberda, D., Duits N., & Kempes, M. (2019). *Terrorisme en psychopathologie*. Factsheet. Utrecht: NIFP.
- Alberda, D., Duits N., & Kempes, M. (2020). Introducing the European Database of Terrorists (EDT): Development and usability. Article submitted.
- Corner, E., & Gill, P. (2015). A false dichotomy? mental illness and lone-actor terrorism. *Law and Human Behavior*, 39(1), 23–34. <https://doi.org/10.1037/lhb0000102>
- Corner, E., Gill, P., & Mason, O. (2016). Mental Health Disorders and the Terrorist: A Research Note Probing Selection Effects and Disorder Prevalence. *Studies in Conflict and Terrorism*, 39(6), 560 – 568. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2015.1120099>
- Corner, E., Gill, P., Schouten, R., & Farnham, F. (2018). Mental Disorders, Personality Traits, and Grievance-Fueled Targeted Violence: The Evidence Base and Implications for Research and Practice. *Journal of Personality Assessment*, 100(5), 459–470. <https://doi.org/10.1080/00223891.2018.1475392>
- Douglas, K. S., Hart, S. D., Webster, C. D., Belfrage, H., Guy, L. S., & Wilson, C. M. (2014). Historical-Clinical-Risk Management-20, Version 3 (HCR-20V3): Development and Overview. *International Journal of Forensic Mental Health*, 13(2), 93–108. <https://doi.org/10.1080/14999013.2014.906519>
- Duits, N., van der Hoorn, S., Wiznitzer, M., Wettstein, R. M., & de Beurs, E. (2012). Quality improvement of forensic mental health evaluations and reports of youth in the Netherlands. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35(5–6), 440–444. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2012.09.018>
- European Union. (2019). Terrorism Situation and Trend Report. In *Eu Terrorism Situation and Trend Report (Te-Sat) 2017*. <https://doi.org/10.2813/237471>
- Gill, P., & Corner, E. (2017). There and back again: The study of mental disorder and terrorist involvement. *American Psychologist*. <https://doi.org/10.1037/amp0000090>
- Gill, P., Horgan, J., & Deckert, P. (2014). Bombing Alone: Tracing the Motivations and Antecedent Behaviors of Lone-Actor Terrorists. *Journal of Forensic Sciences*, 59(2), 425–435. <https://doi.org/10.1111/1556-4029.12312>
- Gøtzsche-Astrup, O., & Lindekilde, L. (2019). Either or? Reconciling Findings on Mental Health and Extremism using a Dimensional Rather than Categorical Paradigm. *Journal of Forensic Sciences*, 64(4), 982–988. <https://doi.org/10.1111/1556-4029.14014>
- Heeramun, R., Magnusson, C., Gumpert, C. H., Granath, S., Lundberg, M., Dalman, C., & Rai, D. (2017). Autism and Convictions for Violent Crimes: Population-Based Cohort Study in Sweden. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2017.03.011>
- Ogilvie, C. A., Newman, E., Todd, L., & Peck, D. (2014). Attachment & violent offending: A meta-

- analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 19(4), 322–339.  
<https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.04.007>
- Pressman, D.E., Duits, N., Rinne, T., & Flockton, J.S. (2018). *Violence Extremism Risk Assessment Version 2 Revised. A structured professional judgment approach*. Netherlands Institute for Forensic Psychiatry and Psychology: Utrecht, the Netherlands
- Sageman, M. (2014). The Stagnation in Terrorism Research. *Terrorism and Political Violence*, 26(4), 565–580. <https://doi.org/10.1080/09546553.2014.895649>
- Schultze-Lutter, F., Schmidt, S. J., & Theodoridou, A. (2018). Psychopathology - A precision tool in need of re-sharpening. In *Frontiers in Psychiatry* (Vol. 9, Issue SEP). Frontiers Media S.A. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00446>
- Schuurman, B. (2018). Research on Terrorism, 2007–2016: A Review of Data, Methods, and Authorship. *Terrorism and Political Violence*. <https://doi.org/10.1080/09546553.2018.1439023>
- Weenink, A. W. (2015). Behavioral Problems and Disorders among Radicals in Police Files. In *Perspectives on Terrorism* (Vol. 9, Issue 2, pp. 17–33).
- Weenink, A. W. (2019). Adversity, Criminality, and Mental Health Problems in Jihadis in Dutch Police Files. *Perspectives on Terrorism*, 13(5).
- Wettstein, R. M. (2005). Quality and quality improvement in forensic mental health evaluations. In *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* (Vol. 33, Issue 2, pp. 158–175). American Academy of Psychiatry and the Law.
- Wettstein, R. M. (2010). The forensic psychiatric examination and report. *The American Psychiatric Publishing Textbook of Forensic Psychiatry*, 2<sup>nd</sup> Ed., 175–203.

**Postbus**

Postbus 13369  
3507 LJ Utrecht

**Bezoekadres**

Herman Gorterstraat 5  
3511 EW Utrecht

Tel. 088 071 02 40

[www.nifp.nl](http://www.nifp.nl)